

МІСЦЕ ДИТИНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНИ (20-ті – початок 30-тих рр. ХХ ст.)

Постановка проблеми. У наш час дослідженню системи соціального виховання приділяється багато уваги, це питання є актуальним тепер і було таким у минулому. Усе частіше ми звертаємося до досвіду нашої історії, щоб не повторювати тогочасних помилок, будуючи сучасну систему соціального виховання. Незаперечним є той факт, що ситуація зі станом безпритульності і бездоглядності на сучасному етапі нагадує ситуацію 20-х – 30-х рр. ХХ ст. Змінилися лише причини такого становища. Якщо у 20-ті – 30-ті рр. причинами збільшення кількості безпритульних дітей були такі явища, як вітчизняна війна і голодомор, то сьогодні це кризові явища в сім'ї, асоціальний спосіб життя батьків, падіння життєвого і культурного життя населення та ін.

В усі часи, місце дитини у суспільстві було основним, але водночас і найуразливішим. Так, за даними Державного комітету статистики, загальна кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, станом на грудень 2010 року, складає 29958 осіб [11].

Аналіз актуальних досліджень. Уперше становлення й розвиток соціального виховання в Україні у 20-30-тих рр. ХХ ст. стає предметом досліджень низки теоретиків і практиків (Г.Ф. Гринько, О.Г. Дзевєріна, Я.П. Ряппо, М.О. Скрипник та ін.). У публікаціях цього періоду, з характерною описовістю й пропагандистським характером того часу, роз'яснювалися принципи соціальної політики держави, розглядався практичний досвід соціального виховання підростаючих поколінь, наводилися досягнення в цій галузі.

Докладніше аспекти розвитку соціального виховання в досліджуваній період було висвітлено в історико-педагогічних працях 90-х рр. ХХ –

початку XXI століття (А.С. Аблятипов, П.І. Дроб'язко, Л.М. Дуднік, Л.Ю. Ковальчук, В.І. Костів, В.С. Курило, О.О. Любар, А.А. Медвідь, М.Г. Стельмахович, Б.М. Ступарик, О.В. Сухомлинська, Н.С. Побірченко, А.Д. Березівська, Д.П. Федоренко, В.Є. Виногорова-Бондаренко, Л.А. Штефан та ін.).

Питанням особливостей соціального виховання безпритульних дітей та дітей, позбавлених батьківського піклування, присвячено праці багатьох сучасних науковців (Л.М. Артюшкіна, А.Й. Капська, Н.П. Краснова, А.О. Поляничко, С.Я. Харченко, О.І. Холостова та ін.).

Метою статті є висвітлення місця та становища дитини в системі соціального виховання України 20-тих – на початок 30-тих рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання місця дитини у системі соціального виховання, варто розібратися в суті декількох понять, які становлять основу поняттєвого апарату нашого дослідження.

Дитина (як суб'єкт виховного процесу) – активна індивідуальність і особистість, яка сама розвивається, прагне до задоволення своїх потреб у діяльності, стосунках і спілкуванні, яка засвоює, критично перетворюючи в конкретних умовах виховні впливи, приймаючи або заперечуючи їх [6, С. 288].

Дитинство – віковий етап розвитку людини, початкові періоди онтогенезу, які характеризуються інтенсивним ростом організму і формуванням вищих психічних функцій, охоплює період життя від народження до молодшого юнацького віку (18 років) [6, С. 68]; етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період від народження до підліткового віку [8, С. 147].

Соціалізація – сукупність всіх соціальних і психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства [6, С. 317]; це процес послідовного входження індивіда в суспільне життя, що супроводжується засвоєнням та відтворенням соціального досвіду, внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створеними умовами життя на всіх її вікових етапах [2, С. 17]; процес залучення індивіда до системи

суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвиток як цілісної особистості [4, С. 314].

Виховання (як педагогічне явище) – цілеспрямована організована професійна діяльність вчителя, яка сприяє максимальному розвитку особистості дитини, входженню в контекст сучасної культури, становленню його як суб'єкта власного життя, формуванню його мотивів і цінностей [6, С. 39]; процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [4, С. 53].

Соціальне виховання – процес забезпечення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій [2, С. 29]; процес і результат стихійної взаємодії людини з найближчим життєвим середовищем і умовами цілеспрямованого виховання (сімейного, духовного, естетичного, громадянського, правового, релігійного та ін.) [6, С. 321].

Система – сукупність взаємопов'язаних і розміщених у певному порядку елементів, які утворюють єдине ціле для досягнення певної мети [12]; це сукупність елементів, що певним чином пов'язані і взаємодіють між собою для виконання заданих цільових функцій [13].

Опираючись на наведені вище поняття, можемо спробувати дати власне визначення поняттю «система соціального виховання» – це сукупність соціально-виховних елементів, які забезпечують процес засвоєння індивідом суспільного досвіду, знань, умінь, принципів і правил життя та взаємодіють між собою.

Наведені вище визначення, на наш погляд, найвдаліше і найповніше передають наше розуміння суті означених понять. Опираючись на цю термінологію перейдемо до розкриття місця та становища дитини у системі соціального виховання в Україні у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст.

Система соціального виховання починає формуватися в Україні ще в кінці XIX – на початку XX ст. То були перші роки радянської влади – у країні панувала складна соціально-економічна ситуація, причинами якої були перша і громадянська війни, голод. Усе це спричинило явище масової дитячої безпритульності, для подолання якого і почала формуватися система соціального виховання.

У 20-ті – 30-ті рр. XX ст. в українському суспільстві було багато соціальних аномалій які потребували соціальної допомоги, але місце дитини було серед них найбільше, тому що соціально-економічні катаклізми того часу найбільше «вдарили» саме по дітях – найбільш уразливій категорії суспільства. Країну «накрила хвиля» дітей-сиріт, бездоглядних та безпритульних дітей.

Відтак у березні 1921 р., в країні нараховувалося 9 млн. дітей у віці від 4 до 16 років, які потребували соціальної допомоги, з них у віці від 4 до 8 років – 3,6 млн., від 8 до 16 років – 5,4 млн. [10]. У 1923 році було опубліковано дані Центрального статистичного управління, згідно з якими в країні налічувалося 8 млн. дітей у віці від 4 до 15 років, з них 2 млн. складала діти дошкільного віку, 4,8 млн. – шкільного віку, 500 тис. – напівсироти, 250 тис. – сироти. За даними Наркомосу, дитячі установи в 1923 році охоплювали лише 1,65 млн. дітей [9, С. 267-273].

Ця проблема вимагала негайного вирішення. Відтак, в Україні створюються державні органи з охорони дитинства: ради захисту дітей; спеціальні структури в наркоматах освіти, охорони здоров'я та соцзабезпечення.

У 1920 році Наркомос України ухвалив «Декларацію про соціальне виховання дітей», завданням якої було виховати молоде покоління – борців за світле комуністичне майбутнє [1, С. 307]. Можна стверджувати, що ця декларація визначила соціально-педагогічне спрямування соціальної роботи з дітьми. А найприйнятнішою формою соціального виховання був визнаний дитячий будинок. З цього приводу А.С. Макаренко зазначав: «Дитячий будинок і тільки дитячий будинок є провідною формою радянського виховання» [7, С. 81].

Відтак по всій території України задля порятунку дітей відкривалися нові дитячі установи. Однак, таке стрімке розширення мережі дитячих будинків вимагало величезної кількості підготовлених кадрів, якими держава, на той час, не була забезпечена. Тому було прийнято рішення організувати підготовку та перепідготовку педагогічних кадрів.

У цей час виховання дітей у дитячих установах не виправдовувало сподівань і кількість дітей-втікачів з дитячих будинків більшала. Було вирішено робити акцент на впровадження трудового виховання. При дитячих будинках та дитячих трудових комунах створювалися майстерні, в яких діти опановували ремесло і працювали.

У 1922 р. в Україні був виданий перший збірник з охорони дитинства, до якого входили декрети з охорони дитинства, положення з Кодексу охорони праці неповнолітніх, матеріали з питань соціального забезпечення, положення та інструкції органів соціально-правової охорони дитинства. Але, на жаль, ні у 20-х, ні у 30-х рр. ХХ ст. його так і не ухвалили, саме тому було втрачено можливість визначення чітких прав і обов'язків дітей. Натомість протягом 20-х рр. ХХ ст. РНК України та ВУЦВК видали низку постанов, що передбачали боротьбу з дитячою безпритульністю: «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю» (11.06.1921 р.), «Про охорону дитинства» (травень 1921 р.), «Про неповнолітніх» (12.06.1920 р.), «Про наділення землею дитячих закладів соціального виховання» (13.01.1922 р.). У травні 1920 р. всі дитячі будинки, які знаходилися у відомстві Наркомсоцзабезу, були передані до Наркомату освіти [5, С. 146]. Проведена робота щодо соціального виховання дала результати і в Україні – у 1928 році Президія ВУЦВК проголосила, що вуличної дитячої безпритульності в Україні більше немає.

Такі висновки були передчасними, оскільки безпритульність продовжувала існувати. До того ж, у 1932-1933 рр. відомими страшним голодомором та політичними репресіями відбувся новий вибух дитячого сирітства і в результаті – безпритульності. Дитячі заклади соціального

виховання були перевантажені і відмовлялися приймати безпритульних дітей, а нові держава створювати відмовлялася через брак коштів.

РНК УСРР постановою “Про ліквідацію вуличної безпритульності” (березень 1932 р.) перенесла всю відповідальність на Наркомос, зобов’язавши вилучити і розмістити до початку IV кварталу 1932 р. всіх безпритульних дітей, не розширюючи мережі дитячих закладів [13]. Далі було прийнято постанову «Про боротьбу з дитячою безпритульністю та бродяжницьким елементом» (травень 1933 р.), яка мала забезпечити утворення Всеукраїнської та місцевих надзвичайних комісій з боротьби з безпритульністю та бродяжництвом. Ця постанова, як і більшість з виданих раніше, не була підтримана фінансово і відповідно не принесла очікуваного результату. Майже вся соціальна робота велася у «на папері», не перевтілюючись у діяльність.

Відтак у 1935 р. видається нова постанова «Про ліквідацію дитячої безпритульності і бездоглядності», яка разом з наказом «Про організацію роботи з ліквідації дитячої безпритульності і бездоглядності» (червень 1935 р.) забезпечує утворення відділу трудових колоній для неповнолітніх, до якого приєдналися всі заклади для безпритульних дітей з відомства Наркомосу, та передає функції діючих з 1918 р. в структурі Наркомосу установ із захисту дитинства [3, С. 350-352].

Загалом із середини 30-х рр. XX ст. акцент з соціального виховання змістився на комуністичне, а соціальна робота замінилася політико-виховною роботою. У навчально-виховних закладах основою роботи стає класовий підхід та політизація. Основні напрями виховання дітей пов’язують із завданням побудови комуністичного суспільства. Такий перехід від соціального виховання до комуністичного уособлював у собі ідейно-політичне виховання, соціалістичну дисципліну, патріотизм.

Висновки. Узагальнюючи вище сказане, можемо зробити висновки, що дитина у системі соціального виховання в Україні у 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. посідала головне і почесне місце. Саме навколо дитини і створювалася сама система соціального виховання, адже дитина тогочасного

періоду серед постійних соціально-економічних та політичних перетворень виявилася най вразливішою і най незахищенішою категорією суспільства. Сама ж система соціального виховання носила стихійний характер. Непередбачуваність і масштабність державних перебудов змушувала систему соціального виховання миттєво перелаштовуватися відповідно до нового соціального катаклізму, не маючи при цьому достатнього досвіду чи хоча б теоретичного підґрунтя. Це робило систему недосконалою і малодієвою. Ураховуючи соціально-політичну ситуацію, часу на осмислення і виправлення помилок теж не було. Тому робота у соціальних організаціях та установах для дітей була недосконалою і не виправдовувала сподівань.

Ця ситуація залишила значний досвід для науки педагогіки і для історії України в цілому. Не розкритими залишаються питання організації соціального виховання в Україні в досліджуваний період у дитячих будинках, трудових комунах, виправних колоніях, що є предметом нашого подальшого наукового дослідження.

Література:

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калиниченко. – М.: Педагогика, 1988. – 321 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. Посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
3. Боротьба з безробіттям та безпритульністю. – Х., 1928. – 120 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. / С.У. Гончаренко. – Київ: Видавництво «Либідь», 1997. – 374 с.
5. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України (далі-ЗУ УСРР), 1920. – №6. – 146 с.
6. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. – Москва : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.

7. Макаренко А.С. О некоторых проблемах теории и практики воспитания // Пед. Соч.: В 8-и т. Т. 1. А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983. – 197 с.
8. Педагогічний словник / За редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 460 с.
9. Положение детей в детучреждениях Украины // Путь просвещения. – 1923. – №4. – 312 с.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, од. зб. 516.
11. <http://www.ditu.gov.ua/statistics/10200>
12. http://pochatkowa.at.ua/publ/na_dopomogu_vchitelju/suchasnij_slovník_pedagogichnikh_terminiv
13. <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/posibnuku/199/4>

Коробова Л.О.

Дитина в системі соціального виховання України ((20-ті – початок 30-тих рр. ХХ ст.)

У статті розглядаються особливості системи соціального виховання в Україні у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст., а саме місце та становище дитини у даному процесі. Також автор розкриває зміст ключових понять досліджуваної теми.

Ключові слова: дитина, дитинство, соціалізація, виховання, соціальне виховання, система.

Коробова Л.О.

Место ребенка в системе социального воспитания Украины (20-ые – начало 30-тых гг. ХХ ст.)

В статье рассматриваются особенности системы социального воспитания в Украине в 20-х – в начале 30-х гг. ХХ ст., а именно место и положение ребенка в данном процессе. Также автор раскрывает содержание ключевых понятий исследуемой темы.

Ключевые слова: ребенок, детство, социализация, воспитание, социальное воспитание, система.

Lilya korobova

A place of child is in the system of social education of Ukraine (20-th the beginning of 30-th XX age)

In the article the features of the system of social education are examined in Ukraine in 20-th – at the beginning of 30-th XX age, namely a place and position of child is in this process. Also an author exposes maintenance of key concepts of the probed theme.

Keywords: child, childhood, socialization, education, social education, system.